

את פתח – אתגר פירוק הזהויות בעולם פוסטמודרני

פתיחתא: "מאין באת ולאן אתה הולך?!"

חלק א': מודרניזם ופוסט מודרניזם – שיוך תקופתי¹

העולם התרבותי שמקיף אותנו מכל עבר בעידן הפוסט מודרני הוא עולם שמעמיד יותר מכל דבר אחר את הזהות שלנו באתגר לא פשוט ומורכב. יש המבקשים להתבונן על המציאות הפוסטמודרנית לא כאידיאולוגיה או השקפת העולם מסויימת שהרי הדבר סותר מכל וכל, אלא כ"מצב", כלומר עולם עם שלל מאפיינים שמקיפים את האדם מכל עבר, "מצב" שמפרק את עצם קיומה של הזהות ושל השפה. חלקו הראשון של "את פתח" מנסה להתחקות אחר בקצרה את המאפיינים של המודרניזם לעומת הפוסטמודרניזם. מטרתו לאפשר להבין טוב יותר את המקום בו התלמידים נמצאים והאתגרים הנובעים מכך.

שישה מאפיינים ל'מודרניזם':

1. **החיפוש אחר נקודה ארכימדית** - כלומר סיפור או רעיון אחד גדול שממנו מתבהרת המציאות ושהתפיסה האנושית אמורה להתבסס עליה. התולדה של העיקרון החשוב הזה, שהיא המאפיין השני של המודרנה, הייתה צמיחת האידיאולוגיות הגדולות.
2. **אידיאולוגיות גדולות** - האידיאולוגיות שהן לא רק פילוסופיה אלא עוסקות בחברה ובפוליטיקה הן תוצאה ישירה של הניסיון להשעין את תפיסת העולם כולה על גורם אחד, או ערך אחד, רעיון מרכזי שאליו הכל פונה. בעולם בו בני אדם, תנועות, המון - מחפשים את הרעיון ואת הסיפור האחד שאמור להביא מזור למציאות כולה, אך טבעי שיתגלעו מחלוקות ביחס לאותו סיפור. כך צמחו להן אידיאולוגיות רבות ומנוגדות זו לזו, הבולטות שבהן: מרקסיזם, סוציאליזם, נאציזם, פאשיזם וגם קפיטליזם וליברליזם ועוד היד נטויה. המכנה המשותף לכל האידיאולוגיות היה שכל אחת מהן טענה מראש שהיא מחזיקה את המפתח לתיקון של העולם ועל כן היחס לתפיסות אחרות בטח ובטח מנוגדות היה מנוכר במקרה הטוב ועוין במקרה הפחות טוב.

1

ד"ר איתמר ברנר - לאן הולכת הרוח?

כל האמור כאן ביחס להבדלים בין המודרניזם לבין פוסטמודרניזם מבוסס על דבריו של ד"ר איתמר ברנר בהרצאות המצורפות בקישור.

3. **סובייקטיביזציה - תפיסה פנימית** - העולם המודרני האמין ביכולתו של האדם להכיר את עצמו והציע לו להפנות את המבט פנימה. ההעמקה של נקודה זו הגיעה עם ההגות האקזיסטנציאלית - ששמה דגש על החוויות של האדם, הקיום האנושי והאותנטי שלו. יש לאדם אישיות ייחודית והוא יכול ללמוד אותה. הציטוט המוכר בשם סארטר "הקיום קודם למהות" גורס שהוודאות היחידה שיש לאדם היא בעולם החוויות שלו.
4. **הקידמה והאמון באדם** – במציאות המודרנית יש שינוי דרמטי באורח החיים האנושי. רווחה קבועה. ביטחון תזונתי, תחבורה, רפואה, תקשורת ויתר תחומי החיים. "הקידמה" הטכנולוגית היא תוצר "התובנה האנושית" והיא יכולה להביא מזור למין האנושי. התחושה הייתה שהמדע והטכנולוגיה אמורים להפוך את החיים האנושיים לגן עדן עלי אדמות.
5. **הישענות על "הרציונאליות" האנושית** - המודרנה האמינה שיש אמת אחת אוניברסאלית וכלל אנושית שיש בכוחה לספק תשובות אמיתיות ונכונות לפרט, לחברה ולעולם. התבונה היא תיקון לא רק של המצב הטכנולוגי אלא גם של המצב האנושי עצמו.
6. **האמונה שניתן לייצר ולבנות סולם ערכים מוסרי אחד** – המודרנה האמינה שאם ניתן להגיע מצד אחד של העולם לצד אחר של העולם בכמה שעות על גבי ספינת אוויר, אפשר גם לעצב מערכת מוסרית תקפה לכל בני האדם.

ששת מאפייני ה'פוסטמודרניזם':

בתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה, העולם עובר טלטלה. יש שיאמרו שהעולם עובר גם התפכחות שמובילה למספר מגמות ואפיונים המייצרים את המצב הפוסטמודרני. נעמוד על המאפיינים בקצרה:

1. **"התפכחות מהקידמה"** – ישנה מגמה של כפירה ביכולת ובתבונת האדם להוביל למציאות מתוקנת. המציאות המרוסקת שאחרי מלחמת העולם השנייה, מעמידה רבים בייאוש עמוק מהאדם ומניסיונותיו לתקן את העולם.
2. **"ריבוי נרטיבים"** – לפי עיקרון זה, אין כבר נקודה ארכימדית אחת, רעיון אחד או סיפור-על אחד שמתוכו מתבהרת המציאות. מעתה לכל אדם ותרבות יש נרטיב מיוחד. כל נרטיב מבטא לא שאיפה לשיפור המציאות כולה, אלא הצגה של זווית אחת של המציאות וממילא תיקון מאוד חלקי שלה. לשון אחר, כבר אין סיפור אחד כולל אלא סיפורים קטנים וחלקיים שעשויים לתקן ולשפר מקטעים קטנים במציאות. מכאן מתפתח פלורליזם (לגיטימציה לריבוי דעות) חריף ורדיקלי.
3. **שליטת האידיאולוגיות** – מכיוון שאין סיפור אחד מכוון, שאין רעיון אחד מכוון שאליו על האנושות לשאת את עיניה, הרי שאין כבר מקום לאידיאולוגיות גדולות.
4. **"האני המפורק"** – כל האישיות של האדם היא תוצר של מאבקים בין זהויות שונות, של חלקים מודעים ולא מודעים. ה"אינדבידואל" מוצג לא כ"בחירי" אלא כתוצר של השפעות סביבתיות שאין לו שליטה עליהם. הכל אלו "הבניות" ו"התניות" שלא ניתן לעמוד על המקור שלהן. כמו שבעולם הרחב יש ריבוי נרטיבים כך גם האדם מורכב מאינסוף סיפורים וגם הוא יכול לספר סיפור חדש. אין באמת משהו אותנטי.

5. **פיחות של התבונה הרציונאלית** - יש ערך לרציונאליות, אולם הפוסטמודרניזם טוען שהתבונה איננה אוניברסאלית אלא היא תלוית זמן מקום. זאת ועוד, בהשפעת האקזיסטנציאליזם – גם החוויה היא חלק מהתבונה, לא רק המושכל. ההישענות על "התבונה הרציונאלית" היא בעייתית משום שהיא נשענת משהו מאוד מוגבל ומושפע מגורמים משתנים.

6. **היעדר סולם מוסרי אחד** – לאדם אין את היכולת לייצר סולם ערכים מוסרי אחיד ותקף. המוסר יושפע מהזמן מהמקום ומההקשר האישי והחברתי – של כל תרבות ואפילו של כל פרט ופרט.

סיכום ההבדלים נמצא בפניכם בתרשים הבא, והוא יכול להיות לעזר:

האתגר

אל מול שאלות המהות והעומק בעולם הפוסט מודרני עולה ביתר שאת גם השאלה החינוכית. איך מחנכים בעולם פוסט מודרני והאם ניתן לדבר על חינוך אידיאולוגי בעולם שבו ריבוי נרטיבים היא התפיסה השלטת? האם לגיטימי לחנך לדרך מסוימת או שנכון לפרוס בפני הנוער את כלל האפשרויות ויותר מכל נבקש לדבר על החינוך הדתי – כיצד מחנכים לתפיסה מסורתית, דתית והלכתית אל מול עולם שבו דווקא פירוק הזהות או ריבוי זהויות זו האופציה המדוברת יותר במרחב הציבורי.

את העולם הפוסטמודרני אנחנו לא יכולים להעלים והוא מאתגר מאוד את העולם של כולנו: כהורים כמחנכים ומחנכות. במאמר קצר זה נציע כמה עקרונות עבודה שעשויים לסייע באתגר גיבוש הזהות בעידן המאתגר שלנו. על מנת לעשות כן נעמוד תחילה על האתגר ורק לאחר מכן ננסה להציע התמודדות עקרונית עם התופעה ומשם נגזור עקרונות עבודה.

מהו האתגר הפוסטמודרני? האתגר בתמציתיות הוא – הפירוק (דקונסטרוקציה, בשפה האקדמית). הפירוק הוא אי היכולת לומר שום דבר על דבר. שלילת נקודה ארכימדית אחת וריבוי הנרטיבים היא אתגר גדול בפני עצמו, אולם היא איננה האתגר היחיד. הבעיה מתחילה כאשר שוללים את עצם יכולת הוויכוח על הערכים והאמונות שלנו. היו שחשבו שהעולם הפוסט-מודרני מאפשר את הקבלה ההדדית "איש את רעהו" ועל ידי זה יבוא שלום לעולם. אולם, מעבר לעובדה שהמציאות מוכיחה שהדבר הזה עצמו אינו אפשרי, שכן החיים מלאים בצמתים והתנגשויות בין ערכים ובין אינטרסים במסגרת המאבק על המשאבים הרוחניים, הלאומיים והכלכליים בין בני אדם, הרי שהבעיה החמורה יותר כאן היא - **שלילת הזהות של האדם**. אם האמונות, הערכים והסיפור שלי בעולם זוהמו בהבניות אינסופיות שמעקרות כל סיכוי לאותנטיות ולאמירה ערכית כלשהי – הרי ש"האני" לא באמת קיים ו"האני" לא יכול להגיע למפגש אם הוא לא קיים. בכך תם השיח. כאשר אדם "מאפס" את עצמו אין סיכוי להגיע לשיח, לדיון או למערכת יחסים כלשהי, שכן כל מערכת יחסים היא בין שניים לפחות. זה עולם עקר ועצוב מלא בייאוש. הסכנה בפוסטמודרניזם היא, שבמקום לפנות מקום לריבוי ועושר העולמות, הוא עלול להוביל בפועל, לייאוש באמצעות מחיקת הייחודיות של כל אחד ואחד.

המצב הזה מוליד אתגרים רבים:

1. קושי גדול לחנך לסל ערכים מסוים קל וחומר ל"סולם ערכים" המתעדף ערך על פני ערך אחר במציאות.
2. קושי להכריע בסוגיות פוליטיות, חברתיות, דתיות, כלכליות ולאומיות. שהרי אין אמת מידה אחת.
3. קושי של האדם להאמין בעצמו, בסיפור שלו ושל קבוצת השייכות שלו.
4. קושי משמעותי ביכולת האדם והקבוצה לקחת אחריות על המציאות ולהכריע בה.

מכאן שהאתגר הגדול ביותר של המצב הפוסטמודרני הוא אתגר פירוק הזהות.

אולם, על אף הסכנות הטמונות במצב הפוסט מודרני הוא עשוי להכיל גם הזדמנות לגיבושה של זהות העשויה להיות עדינה יותר, מרוככת, ממותנת, מקבלת ומכילה לצד עמוד שדרה וערכים, רצונות ואינטרסים שהיא מוכנה להיאבק עליהם.

האתגר הזה מתחלק לשדות שונים: האדם מול עצמו, האדם ומשפחתו, האדם וקהילתו, האדם ומדינתו, והאדם אל מול העולם.

מוחזקות וטענה – ארגז כלים לאדם המתמודד

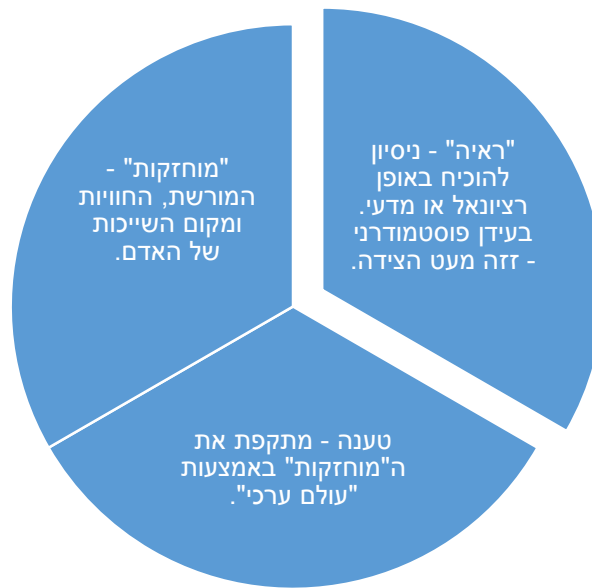
אחד הכלים החשובים להתמודדות הנו האבחנה בין שלושה מושגים, הלקוחים מתוך עולם הלימוד הבית מדרשי, העומדים זה לצד זה ויש להבחין ביניהם: "מוחזקות", "טענה" ו"ראייה". **שלושת היסודות הללו וההבדלה ביניהם יכולים להוות כלי משמעותי לחינוך בעידן פוסטמודרני.**

מוחזקות - המוחזקות היא מה שהאדם בא איתו. המורשת היושבת על חוויות, על רגשות, על מקום של שייכות ומפגש עם החיים עצמם. במובן הזה ניתן לבקש מהאדם לנסות לזהות בעצמו נקודות של מוחזקות, כלומר נקודות של זהות שהוא בא איתם, שמלוות אותו בחוויה שלו את המציאות.

טענה - הטענה מוציאה מהכוח אל הפעול את העולם הערכי של האדם סביב המוחזקות (מורשת). הטענה איננה הוכחה. הטענה היא פריסת העולם הערכי שלי אל מול המוחזקות. הטענה חשופה לערעור ולהרהור אבל היא עדיין מסוגלת לתת הקשר ולהסביר את המוחזקות עצמה. לדוגמא: אם המוחזקות שלי היא "שמירת השבת" הטענה עשויה להיות: "שבת מטעינה אותי באנרגיות לכל השבוע, היא ממתנת את כוח השליטה שלי בעולם ונוטעת בי ענווה או התנקות ומנוחה". בכל הטענות הללו אין ראייה או הוכחה אחת - מדוע שבת היא "אמת מוחלטת" המחייבת את שמירתה, אבל טענות אלו בהחלט עשויות לחזק ולתקף את השבת עצמה עבור האדם ובן שיחו.

ראייה - היא ניסיון להוכיח באופן תקף, באמצעים שכליים (אפריוריים) או אימפריים (ניסיוניים, מראה עיניים) את המוחזקות. צריך להכיר בכך שבעידן פוסטמודרני ההילה סביב "הראיות" הולכת ויורדת ועל כן על אף שמדובר בכלי לגיטימי בעל תקפות הוא מעט פחות אפקטיבי בשדה הפוסטמודרני מאשר כלי הטענות.

אם נסכם, הטענה מתקפת את המוחזקות של האדם, אבל יש להכיר בכך שלא ניתן להפוך אותה ל"ראיה" ולכן היא איננה מזוהר מוחלט בפני "רוחות התקופה". ה"טענה" עושה מקום ל"מוחזקות" במפגש, אבל אין בכוחה להוכיח את תקפותה. הפוסטמודרניזם מפקפק ביכולת להוכיח. מלחמה בכך, גם אם היא נכונה, לא בהכרח תעזור. מה שעשוי לסייע זה לתת לאדם כלי למצוא את עצמו בעולם. לתת לגיטימציה לנקודות האחיזה שלו (=מוחזקות) שניתן לחזק אותן עם "טענות" ערכיות, אישיות, הקשריות. טענות שלא מבקשות להוכיח אלא לתת תוקף מציאותי-זהותי, להדגיש ולהעצים את ה"אני" הנוכח במפגש.

מבט חינוכי

כאנשי ונשות חינוך תפקידנו בעת הזו, להביא את "האמת שלנו" או ביתר דיוק את ה"מוחזקות" שלנו המצוידת ב"טענות". כך נוכל להדגים לתלמידים ולתלמידות שלנו כיצד מנכיחים בעולם נקודות של זהות וכיצד נותנים להן תוקף, משמעות ואחיזה יציבה במציאות.

בחלק הבא של את "פתח זה" - ננסה להדגים איך העידן הפוסטמודרני מזמן לנו הזדמנות (ולא רק אתגר) באמצעות הכלי האבחנה שבין "מוחזקות, טענה וראיה" ביחס לסוגיית טעמי המצוות שהיא סוגיה שעוסקת באופן עמוק בזהות. מחוייבות לתורה ולמצוות מגדירה משהו מהותי מאוד בזהות של האדם בטח של נערים ונערות. האם החיפוש אחר הטעמים למצוות עשוי לסייע לחזק את הזהות הציונית-הדתית? ואם כן באיזה אופן? נראה שכלי האבחנה בין "מוחזקות, טענה וראייה" עשוי בעידן פוסטמודרני להצמיח הזדמנות לבניית זהות "ציונית דתית" נאמנה. משם ננסה לגזור עקרונות חינוכיים נוספים למצב הפוסטמודרני.